

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2+81'342/344]+38

ЛЮДМИЛА УКРАЇНЕЦЬ
(Полтава)

ДО ПРОБЛЕМИ ІМПЛІЦИТНОЇ СЕМАНТИКИ ФОНЕТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Ключові слова: конотація, українська поетична мова, асоціація, лінгвістичні одиниці, приголосні, голосні.

Останнім часом в україністиці аналіз мовної картини світу висвітлюється залежно від характеристики функційних властивостей лінгвістичних одиниць, серед яких мовознавці підкреслюють виняткову роль семантичних парадигм передовсім лексичних, словотвірних та фразеологічних засобів [7, с. 96]. Однак формування цього національного феномену як семіотичного результату «концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості» [15, с. 365] суттєво залежить від інтегральних властивостей і фонетичних засобів, що здатні змінювати семантичний обсяг лексем у різних вербальних дискурсах, а особливо в поетичному. Естетичне бачення реалій навколишньої дійсності постійно змушує українських художників слова замислюватися над тими семантичними домінантами, завдяки яким можна змоделювати мовну картину світу, віддзеркалюючи й власне світобачення, і потенціал національної мови. Серед усіх лінгвістичних одиниць у царині поезії чи не найпотужніше розкривають свої функційно-стилістичні властивості звуки, які в мовленнєвому акті залишаються тільки засобом для спілкування, а відтак не потрапляють «у світле поле свідомості й не мають самостійної цінності» [20, с. 163]. Однак у поетичному слові ці одиниці стають тим сегментом, що творить диво з кожним, хто наважиться пригубити «таїнство чаші, повноту Грааля, воскресіння із Бога-Слова», адже «поезія – якщо це Поезія – подібна до Причастя...» [13, с. 1]. На перцептивному рівні поетична мова забезпечує імпліцитну семантизацію фонетичної будови, а звукове середовище є ілюкутивним компонентом – носієм прихованої інформації, що характеризується яскраво вираженою інтенційною спрямованістю. У лінгвопоетиці такі семантичні процеси розглядаються в руслі набуття фонемами цілої системи конотацій – стилістичних співзначень, які «узуально чи okazіонально входять в семантику мовних одиниць і виражають емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності <...>» [16, с. 5]. Здатність звукових засобів породжувати конотації підтверджували у своїх наукових розвідках В. Багдасарян [1], М. Балаш [2], Т. Булигіна [3], І. Валуїцева [4], Г. Векшин [5], К. Долінін [6], О. Журавльов [8], Л. Йорданська [9], В. Левицький [10], Ю. Лотман [12], Г. Седих [14], Б. Якубинський [20] та ін. Наприклад, Г. Седих був переконаний, що фонема в художньому дискурсі «створюють не тільки драматичну (психологічно напружену), але й драматизовану (сценічно видиму) дію» [14, с. 49].

Досліджуючи проблеми тексту, органічно пов'язаного із прагматичним аспектом функціонування лінгвістичних одиниць, відомий дослідник семіотичної організації мовлення Ю. Лотман уважав, що в різних стилях, а особливо в поетичному, «лексичне значення переноситься на окрему фонему» [12, с. 29], а тому «фонемі, які утворюють слово, отримують семантику цього слова...» [12, с. 33]. Відтак справедливим є висновок Ю. Лотмана, що «кожен звук, який набув лексичного значення, має незалежність, самостійність <...>» [12, с. 34].

У художньому стилі мови, що репрезентує особливий спосіб мислення, породження конотації фонетичними засобами є винятково важливим матеріалом для подальших спостережень і теоретичних узагальнень у галузі сучасної української лінгвостилістики. Оскільки конотація як семантична сутність дає змогу кожному поетові імпліцитно розширювати змістову парадигму і лінгвістичних одиниць, і тематично-ідейне тло поетичного твору, то об'єктом для дослідження було обрано конотаційний аспект асоціативної семантики фонетичних одиниць в українській поетичній мові.

Матеріалом для аналізу послужила українська поетична мова, філігранна витонченість звукових образів якої детермінувала імпліцитну трансформацію змісту передусім номінативних і комунікативних одиниць, а також високий ступінь естетизації явищ об'єктивної дійсності.

У процесі асоціативного експерименту нами було встановлено, що в українській літературній мові ХХ століття є імпліцитно активні вокальні й консонантні одиниці, що породжують на лексико-семантичному й синтаксичному рівні додаткові конотаційні значення, або «приховані семи» [18, с. 54]. Передовсім ідеться про голосні, накопичення яких не лише «надає віршовій мові милозвучності, підсилює її музичність» [11, с. 37], але й викликає чітко змодельовані автором асоціації, які, за словами І. Франка, можуть бути навіть науковим поясненням процесу поетичної творчості [17, с. 243]. Наприклад, у художньому дискурсі конотаційно маркований вокальний сегмент [i] набуває статусу своєрідного камертона ритміко-інтонаційної єдності, функція якого – детермінувати її емоційно-змістові параметри: *а я кінь-скакінь зі-сідла-не-скинь у біди-не-кинь* (І. Калинець «Міф про козака Мамая»). Динаміка інтонаційного розгортання ритмізованого мовлення відповідає закономірностям конотаційної стратегії голосного [i], употужнюючи стилістичну доцільність звукової інтерпретації для окреслення естетичних особливостей моделювання мовної картини світу.

Вокальний компонент [o] часто виступає в поетичній мові елементом актуалізації архетипного концепту складної метафоричної структури: *сонце ↔ життєве коло ↔ завершальний етап життя*:

*О будь ти прокляте, життя моє,
бо як свого діждуся кола –
не вчує сонце <...>
мойого розпачу ніколи!..* (Т. Осьмачка «Дорогому...»).

У поетичному дискурсі привертає увагу похмура символіка голосного звука [y], що його акустичне тло свідомість мовця об'єктивує як містичний елемент ідіолектної системи фоностилістичних прийомів нарівні із семантикою лексем:

*Тебе видаю[йу]чи, лю[у]бити мушу,
Тебе кохаю[йу]чи, загублю[у] душу.
(І. Франко «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»).*

Відтак сформований швидше стихійно-асоціативний, ніж вербально усвідомлений ліризм як стильова домінанта художньої інформації, позиціонована «естетичним жестом» (А. Бондаренко), репрезентація якого – у найвищому ступені психологічної напруги:

*Під лайку <...>
сво[оу]ю[йу] рушницю[у] кожен в[ў]зяв[ў],
на муштру, мов[ў]на муку вічну,
пішов[ў]...
У тугу душу закував[ў] (Т. Осьмачка «Пісня з півночі»).*

Крім імпліцитно активних, в українській літературній мові є вокальні одиниці з низьким конотаційним потенціалом. Наприклад, [и] хоч і має високу частотність [19, с. 130–135], однак серед голосних він менш схильний моделювати виразні асоціативно-конотативні мікро(макро)семи, тобто брати участь у звукосмисловій композиції:

*Учися чистоти і простоти
І, стоптуючи килим золотий,
Забудь про вежі темної гордині.
(М. Рильський «Запахла осінь в'ялим тютюном»).*

Очевидно, причиною відсутності конотаційних вражень у такій поетичній мові, близькій до розмовно-побутового стилю, виявилася саме словотвірна мотивація, де голосний [и] функціонує як елемент морфемної структури – суфікс або закінчення:

*Хто сидить над блакитним столиком? <...>
Фонтани розлились штучними озерами <...>
І піднімались мікроби надзвичайними стихіями, <...>
Коли валились будови
населені містичними повіями <...>
(М. Семенко «Змагання»).*

Приголосні та їхні сполуки здатні породжувати не менш цікаві конотації, переважна більшість із яких стали в українській поетичній мові вже традиційними. Своєю асоціативною спрямованістю привертає увагу повтор приголосних [р], [р']. Саме на чуттєвому рівні конотація дрижачих емоційно поглиблює стилістичні домінанти української поетичної мови (*звуки грому*), і завдяки цьому можна пізнати імпліцитно-образну цінність художнього світу як концепту естетичного мислення людини:

*Ударте, громи, ударте, сильні
перуни,
Воскреснуть, може, раби безсильні
із труни! (Д. Загуд «Заграли дзвони»).*

Інколи такий назально-білабіальний артикуляційний жест сприймається віддаленою асоціативною ремінісценцією *голосу людей: Ми підєм стрім-*

кими стежками (В. Кобилянський «Заклик»). Трапляється, що автори у своєму прагненні зосередити увагу на філігранних деталях назального континууму з метою конкретизації художнього задуму гармонізують конотаційний малюнок губних [м], [м'] та передньоязикових [н], [н'] як єдиний акустичний імпульс:

*Але на мідному майдані <...>
Сієє в віщому тумані
Симфонія мускулатур* (М. Рильський «Крізь бурю й сніг»),

хоч тональність твердого й палаталізованого [н], [н'] у поетичних текстах зазвичай репрезентує інтенційне *звучання великодніх дзвонів*:

*В небі, в зоряній безодні
Тонуть дзвони великодні,
Тонуть, тонуть, ніби сон,
Б'ються, дзвонять тон у тон;
З ними дума в небо лине,
З ними никне, з ними гине
Тьма заслон* (Г. Чупринка «Віщі дзвони»).

Отже, українська поетична мова постійно послуговується акустикою повторюваних вокальних та консонантних сегментів звукового континууму, які здатні породжувати імпліцитну семантику, що бере участь у формуванні метафорично яскравого художнього образу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багдасарян В. Х. Проблема імпліцитного (логіко-методологічного) аналізу / В. Х. Багдасарян. – Єреван : Изд-во АН Армянской ССР, 1983. – 137 с.
2. Балаш М. А. Фоносемантическая структура текста как фактор его понимания (экспериментальное исследование) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. А. Балаш. – Барнаул, 1999. – 20 с.
3. Булыгина Т. В. О некоторых аналогиях в соотношении семантических и звуковых единиц / Т. В. Булыгина // Вопросы языкознания. – 1967. – № 5. – С. 76–86.
4. Валуїцева І. І. Влияние фонетической значимости текста на особенности его восприятия : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / І. І. Валуїцева. – М., 1987. – 19 с.
5. Векшин Г. В. Фоностилистика текста : звуковой повтор в перспективе смыслообразования : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Векшин Георгий Викторович. – М., 2006. – 51 с.
6. Долинин К. А. Импліцитное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37–47.
7. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 94–103.
8. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 159 с.
9. Иорданская Л. Н. Коннотация в лингвистической семантике / Л. Н. Иорданская, И. А. Мельчук // Wiener Slawistischer Almanach. – 1980. – Bd. 6. – S. 191–210.
10. Левицкий В. В. Семантика и фонетика : пособ., подготовл. на материале эксперимент. исследований / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
11. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – [3-ге вид., переробл. і доп.]. – К. : Рад. шк., 1971. – 487 с.
12. Лотман Ю. М. Лекции по структуральной поэтике. Вып. I. Введение, теория стиха / Ю. М. Лотман. – Тарту : Изд-во Тартуского гос. ун-та, 1964. – 194 с.

13. Неборак В. Ми і вона : антологія одинадцяти поеток / В. Неборак / упоряд. М. Савки ; ред. М. Кіяновська ; макет. А. Стешка ; світлини О. Новіцького. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2005. – С. 1, 125.

14. Седых Г. И. Звук и смысл: о функциях фонем в поэтическом тексте (На примере анализа стихотворения М. Цветаевой «Психея») / Г. И. Седых : науч. докл. высш. шк. // Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 41–50.

15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – К. ; Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

16. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.

17. Франко І. Леся Українка // Вибрані твори / Іван Франко. – Львів : Каменяр, 1977. – С. 223–244.

18. Хидекель С. С. Оценочный компонент лексического значения слова / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Иностраный язык в школе. – 1981. – № 4. – С. 53–59.

19. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.

20. Якубинский Л. П. О звуках стихотворного языка / Л. П. Якубинский // Язык и его функционирование : избранные работы / Л. П. Якубинский ; отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1986. – С. 163–176.

ЛЮДМИЛА УКРАИНЕЦ

К ПРОБЛЕМЕ ИМПЛИЦИТНОЙ СЕМАНТИКИ ФОНЕТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье рассматривается роль коннотаций фонетических единиц украинского поэтического языка как лингвостиллистической категории, содержащей не только эмоциональную, но и смысловую доминанту, ведь звуки – это сегментные единицы речи, которые могут влиять на формирование скрытых сем коммуникативно значимых единиц (слов, предложений), и этому содействуют их релевантные артикуляционно-акустические свойства, способные инициировать разные ассоциативные значения. Коннотации фонетических единиц позволяют достичь высокой степени эстетичного отображения явлений объективной действительности.

Ключевые слова: коннотация, украинский поэтический язык, ассоциация, лингвистические единицы, согласные, гласные.

LIUDMYLA UKRAINETZ

THE PROBLEM OF THE PHONETIC UNITS' IMPLICIT SEMANTICS

The role of phonetic units' connotations of Ukrainian poetic language as linguistic and stylistic category that consists of not only emotional, but also notional dominant is analyzed in this article. Sounds are segmental units of language, which can influence the forming of hidden meanings of communicatively significant units (words, sentences), and their relevant articulation acoustical properties, which are capable to initiate different associative meanings, assist this process. Phonetic units' connotations allow to reach the high degree of aesthetical reflection of phenomena of the objective reality.

Key words: connotation, Ukrainian poetic language, association, linguistic units, vowels, consonants.

Одержано 17.07.2015 р.